Journal of Turkish Language and Literature

MUHTASAR BİR BELÂGAT METNİ: MEFHÛMU'T-TELHÎS

Mücahit KAÇAR[1]

Özet

Belâgat ilminin temel kural ve metotları, Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak amacıyla tefsir ve kelam âlimleri tarafından Arap dilinin kuralları içerisinde ortaya konmuştur. Hatîb el-Kazvînî'nin belâgat tarihinde önemli bir yeri olan Telhîsü'l-Miftâh isimli eseri, İslâmî edebiyatlarda birçok şerh, tercüme, hâşiye ve muhtasar çalışmasına konu edilmiştir. Bu çalışmada Telhîsü'l-Miftâh'ta geçen belâgat terimlerinin özetlenerek Türkçeye tercümesinden oluşan bir metin üzerinde durulacaktır. Mütercimi hakkında bilgi bulunmadığı için tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmeyen eserin tarafımızca üç nüshası tespit edilebilmiştir. Çalışmamızda öncelikle Telhîsü'l-Miftâh'ın belâgat tarihindeki yerine ve Türkçe'de bu eserle ilgili çalışmalara işaret edilecektir. Ardından da tercümenin nüshaları ve muhtevası hakkında bilgi verilerek Telhîsü'l-Miftâh'taki belagat terimlerini içeren bu tercümenin metni sunulacaktır.

Anahtar Kavramlar: *Telhîsü'l-Miftâh, Kazvînî, tercüme, belâgat.*

A SUMMARIZED TEXT OF RHETORIC: MEFHÛMU'T-TELHÎS

Abstract

Rhetoric is a scientific method developed by Islamic scholars in parallel with Arabic Grammar for the purpose of a better understanding of The Kor'an Khatib al-Qazwini's Telhîsü'l-Miftâh has an important place in the field of rhetorics. Scholars following Qazwini penned many commentaries, translations, apostils on the relevant sections of Qazwini's to better understand them, expand their scope and to translate them into different languages. This study focuses on only a work that consists of a Turkish translation of Telhisü'l-Miftâh's rhetoric terms. There is no information about the writer of this translation and three copies of this work, whose exact date of production still is unknown, are at hand at present. This study, after giving information about Qazwini, Telhîsu'l-Miftâh and copies of this translation, deals with the content and literary style of the work. After that has been included a transcribed text that was produced out of the available three copies.

Keywords: *Telhîsü'l-Miftâh, Qazwini, translation, rhetorics.*

[1] **Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mukac80@gmail.com.**

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in anlam ve ifade bakımından mucize olduğunu ispatlamak ve Arapçanın bütün söyleyiş özelliklerini anlayabilmek için gösterilen çabalar sonucunda bağımsız bir ilim haline gelmiş olan belâgat ilminin gelişimine birçok âlim kıymetli eserleri ile katkıda bulunmuştur. Sîbeveyh, Câhız, Abdülkâhir Cürcânî ve Zemahşerî'nin ardından belâgat alanında uzun süre yeni eser yazılmamış, genel olarak bu âlimlerin eserlerinin özetlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu durgun dönemden sonra Ebû Yakub es-Sekkâkî (ö. 626/1229), *Miftâhu'l-Ulûm* isimli eserinin üçüncü bölümünü belâgate ayırarak konuya yeni bir soluk kazandırmıştır. Sekkâkî, bu eserinde edebî sanatları kurallara bağlamış ve kendisinden sonra da belâgatin bu şekilde tasnif edilmesini sağlamıştır. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unun ilgili bölümü, İslâmî edebiyatlarda birçok şerh, tercüme, hâşiye ve muhtasar çalışmasına konu edilmiştir. Bu çalışmalar içinde en çok dikkat çekeni Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ıdır. Kazvînî, *Miftâhu'l-Ulûm*'un özeti olan bu eserine Miftâhu'l-Ulûm'da bulunmayan bazı konuları da eklemiş, Sekkâkî'ye katılmadığı konularda kendi görüşlerini sunmuştur. Telhîsü'l-Miftâh da belâgat sahasında bir boşluğu doldurarak farklı dillere tercüme ve şerh edilmesinin yanı sıra başka bağımsız çalışmalara da konu edilmiştir.

Bu çalışmada Telhîsü'l-Miftâh'ta bulunan belâgat terimlerinin Türkçe özetlerini içeren bir eser tanıtılacaktır. Çalışmamızda eserin nüsha tanıtımları ve muhteva özeti verildikten sonra transkripsiyonlu metni sunulacaktır. Fakat öncesinde bu eserin Telhîsü'l-Miftâh'la ilgili diğer Türkçe çalışmalardaki yerine ve değerine dikkat çekmek amacıyla Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı ve eserle ilgili Türkçe çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

1. Hatîb el-Kazvînî ve Telhîs-i Miftâhı[2]

Tam adı Ebu'l-Ma'âlî Kâdi'l-Kudât Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî eş-Şâfi'î' olup aslen Kazvînli bir ailenin çocuğu olarak 1268 yılında Musul'da dünyaya gelen Kazvînî, uzun bir süre Şam Emevî Camisi'nde hatiplik yaptığı için Hâtîb el-Kazvînî ya da Hatîbü Dimaşk diye de bilinmektedir. İlk eğitimini babasından alan Kazvînî, daha sonra Şam'a giderek devrin meşhur âlimlerinden hadis, mantık, fıkıh ve belâgat ilimleri tahsil etmiştir. Kazvînî, daha sonra aynı şehirde müderrislik, hatiplik, kadı naipliği ve kadılık gibi görevlerde bulunmuştur. 1307 yılından itibaren Şam Emevî Camisi'nde hatiplik görevini sürdüren Kazvînî, 1338'de Şam'a kadı olarak atanmış ve burada felç olarak aynı yıl içinde vefat etmiştir. Cenazesi Şam Emevi Camisi'nin önündeki kabristana defnedilmiştir.

Arapçanın yanı sıra Türkçe ve ve Farsçayı da çok iyi bilen Hatîb el-Kazvînî belâgat, fıkıh, kelam, akâid, hadis ve Arap grameri gibi alanlarda yetkin bir şahsiyet olmuş, özellikle belâgat sahasında açtığı çığırla adından çok söz ettirmiştir. Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh ve bu esere yazdığı bir şerh olan *el-İzâh* dışında *eş-Şezru'l (es-Sûru'l)-Mercânî fi Şi'ri'l-Errecânî*, *Şerhu Lâmiyyeti's-Sâvî fî'l-Arûz*, *Şerhu't-Tâ'iyye li-İbni'l-Fârız* ve *Kitâb fî'l-Usûl* isimli eserleri vardır.

[2] Bu bölüm hazırlanırken şu eserlerden istifade edilmiştir: İsmail Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 25, s. 156-157; İsmet Şanlı, *Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi [Tenkitli Metin]*, (Ankara: Ürün Yayınları, 2010); Nevzat H. Yanık v.dğr., *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*, (İstanbul: Huzur Yayınları, t.y.); Mehmet Yalar, "el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri", (doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm adlı eserinin belâgate dair üçüncü bölümünün özeti olup bu esere çok sayıda tercüme, şerh, hâşiye ve muhtasar yazılmıştır. Kazvînî, eserinin anlaşılmayan bölümlerini açıklamak için daha sonra *el-İzâh* isminde bir şerh yazmıştır. Telhîsü'l-Miftâh'ın hâtime bölümünde Miftâhu'l-Ulûm'da olmayan serikat-i şi'riyye konusu bulunmaktadır. Bu eserin orijinal bir yönü de Kazvînî'nin bazı meselelerde Sekkâkî'yi eleştirerek kendi görüşlerini ifade etmesidir.

2. Telhîsu'l-Miftâh'la ilgili Türkçe Çalışmalar[3]

2.1. Tercümeler

2.1.1. Altıparmak Mehmed Efendi, Şerh-i Telhîsu'l-Miftâh: Bu eserin başlığı, mevcut iki nüshasının birinde şerh, diğerinde ise tercüme olarak kaydedilmiştir. Eser üzerinde çalışma yapan araştırmacılardan Atabey Kılıç eseri şerh, İsmet Şanlı ise tercüme olarak nitelendirmiştir. Eserde öncelikle kaynak metnin orijinal cümleleri verilmiş ve ardından bu cümleler Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak kimi zaman bazı kelime veya ibareler hakkında şerh metinlerinde görüldüğü gibi birtakım açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Aynı zamanda bazı yerlerde ayet, hadis ve kelâm-ı kibârdan da misaller getirilmiş ve cümlelerin gramer özellikleri üzerinde de durulmuştur. Altıparmak Mehmed Efendi'nin bu eseri şerhe yakın bazı özelliklere sahip olsa da şerhten ziyade yukarıda bahsedilen tarzda hazırlanan tercümeye daha yakındır (Kılıç 2007: 332-339).

2.1.2. Arûzî Mehmed Bosnavî, Tercüme-i Ebyât-ı Telhîs: Osmanlı Müellifleri'nde bahsedilen bu eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Bursalı Mehmed Tahir 1975: 261).

2.1.3. Abdülganî el-Gürânî: Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh: Süleymaniye Kütüphanesi Kemankeş 542'de ve Türk Dil Kurumu Yazmaları A 273/7 numarada kayıtlı iki nüshası bulunan eserin mütercimi Abdülganî Gürânî'nin hayatı ve tercümeyi ne zaman yaptığıyla alakalı olarak taranan kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mütercim, eserinin girişinde ismini Abdülganî Gürânî olarak zikretmekte ve bu tercümeyi bir arkadaşının isteği üzerine kaleme aldığını belirtmektedir. Aynı zamanda eserin Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'ndeki nüshasında "Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh li-Abdülganî el-Gürânî" başlığı bulunmaktadır. Bu iki husus tercümenin Abdülganî Gürânî tarafından yapıldığını göstermektedir. Abdülganî Gürânî'nin bu eseri, her ne kadar "Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh" adıyla kaydedilmiş olsa da eser, Telhîsü'l-Miftâh'ın dîbâcesinin yanı sıra mukaddimesinin de tercümesidir (Akdağ 2015: 322).

2.1.4. Tercüme-i Telhîs-i Miftâh: Milli Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 9716 ve 06 Mil Yz A 3347 numaralarda olmak üzere iki nüshası tespit edilen bu eserin mütercimi belli değildir. Eserde besmele, hamdele ve salvele

[3] Telhîsu'l-Miftâh'ın Arapça ve Farsça tercüme ve şerhleri için bkz. İbrahim Şaban, "19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Belagata Dair Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 2008, Sayı: 13, s. 119-134; İbrahim Şaban, "Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 2011, Sayı: 17, s. 108-132; A. Sami Benli, *Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belagata Dair Eser Veren Osmanlı Âlimleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1991; Ömer İshakoğlu, *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkılar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2004; M. A. Yekta Saraç, "Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları", *Journal of Turkish Studies Günay Kut Armağanı,* 2004, c. III, s. 311-344; İsmet Şanlı, *Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi [Tenkitli Metin]*, Ürün Yayınları, Ankara 2010.

bölümlerinden sonra Telhîsu'l-Miftâh'ın tercümesi başlamaktadır. Mütercim, öncelikle kaynak metnin cümlelerine yer vermiş ve ardından bu cümleleri Türkçeye tercüme etmiştir.[4]

2.1.5. Vak'anüvîs Halîl Nûrî, Matla'u'n-Nûr: Bu eser, Telhîsu'l-Miftâh'ın mukaddimesinin ve üçüncü kısmı olan bedî' bölümünün Türkçeye tercümesidir. Halîl Nûrî'nin eserinde Telhîsu'l-Miftâh'ın me'ânî ve beyân bölümlerinin tercümeleri yer almamaktadır. Mütercim, eserin girişinde bedî' ilminin öneminden bahsetmiş ve bu ilmi müstakil olarak ele alan Türkçe eserler yazılmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı bu eseri Türkçeye kazandırdığını dile getirmiştir. Mütercim, gerekli gördüğü bazı yerlerde esere ilavelerde bulunmuş ve Telhîsu'l-Miftâh'taki şâhid beyitlerin sahiplerinin adlarını da zikretmiştir (Aytekin 2006: 106-109).

2.1.6. Ahmed Nazîf Efendi, Terceme-i Telhîs-i Me'ânî: Kaynaklarda bu eserin varlığından bahsedilmesine rağmen araştırmamızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.[5]

2.1.7. Abdünnâfî İffet Efendi, en-Nef'ü'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel: Abdünnâfî İffet Efendi'nin bu eseri, Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh'ı ile Taftazânî'nin Mutavvel adlı eserlerinin tercümesidir. Eser, hem tercüme hem de şerh mahiyetindedir. Çünkü kaynak metnin bazı cümleleri yalnızca tercüme edilmişken bazıları ise tercüme edildikten sonra cümlelerin gramer özellikleri, kelimelerin lugat anlamları vb. özellikler açısından uzun uzadıya açıklanmıştır. Eserin bu özelliği onun tercüme-şerh karışımı bir eser olduğunu göstermektedir. [6]

2.1.8. Mehmed Fahreddin Dinçkol, Telhis (Meani-Beyan-Bedi) Kur'an Edebiyatı: Uzun yıllar Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh'ına günümüzde de ilgi devam etmektedir. Bu ilginin sonucu olarak bu eserin Türkçeye tercüme faaliyetleri sürdürülmektedir. Son zamanlarda yapılan tercümelerden birisi Mehmed Fahreddin Dinçkol'a aittir. Dinçkol, özellikle mukaddime kısmındaki terimler olmak üzere bazen soru üslûbunu tercih ederek "tenâfür-i kelimât nedir, za'f- te'lif nedir?" vb. sorularla Telhîs'i tercüme etmiştir. Tercümede şâhid beyitler ile gramer açısından açıklanan kelime ve ibarelerin Arapçaları da yer almaktadır (Dinçkol 1990).

2.1.9. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çögenli, Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı: Eser iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Telhîs'in Türkçe tercümesi, ikinci kısımda ise Arapça metni yer almaktadır. Mütercimler, eserin tercüme kısmında kaynak metinde misal getirilen ayet, hadis, beyit ve ifadeleri evvela Arapça yazmış ardından söz konusu kısımları tercüme etmişlerdir (Yanık-Kılıç-Çögenli :2006).

---

[4] Bu tercüme, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Arş. Gör. Ahmet Akdağ tarafından doktora tez çalışması olarak hazırlanmaktadır (Danışman: Doç. Dr. Mücahit Kaçar).

[5] Bu eserin varlığından bahseden kaynaklar şunlardır: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz.: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, c. 4, s. 1236; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmirîn, İstanbul 1333, s. 463; Ömer Çiftçi, *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, s. 413; http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 23.01.2015).

[6] Eserin nüshaları için bkz: Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Genel 01045/004252; İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, Bel_Osm_K.06242.

2.1.10. Mahmut Şevket Ustaosmanoğlu, Halil İbrahim Şahin, Telhis Tercümesi (Kur'an'daki Edebiyat): Bu eser hem Telhîs'in daha iyi anlaşılması hem de Arapça öğrenmek isteyenlere sunduğu imkân açısından çok faydalı bir yol takip edilerek tercüme edilmiştir. Eserde evvela "terkîbi mana" başlığı altında Telhîs'ten bir paragraf verilmiş ve altında Türkçe tercümesi yapılmıştır. Daha sonra verilen paragraf "tahlîli mana" başlığı altında kelime kelime veya ibare ibare tercüme edilmiştir. Ayrıca gerekli görülen yerlerde dipnotlarda da bazı açıklamalar yapulmıştır (Ustaosmanoğlu-Şahin: 2012).

2.1.11. Telhîsu'l-Miftâh, Cümle Yayınları: Telhîs'in en son yapılan tercümelerinden birisidir. Eserin kim tarafından tercüme edildiği belirtilmemiştir. Eserde evvela Telhîs'in orijinal cümleleri verilmiş ve ardından satır aralarında bu cümleler, kelime kelime veya ibare ibare Türkçeye tercüme edilmiştir. Kelime veya ibarelerin bazen alt bazen de üst tarafına doğru noktalardan müteşekkil bir çizgi çizilmiş ve orada söz konusu kısımların tercümesi yapılmıştır. Aynı zamanda kaynak metindeki ayetlerin, Kur'ân'ın hangi surelerinden alındıkları, kaçıncı ayet oldukları, manaları ve şiirlerin, sahiplerinin adları, manaları ve nükteleri de belirtilmiştir. Bu eserin dikkat çeken yönlerinden birisi de tercüme kısımların Osmanlıca olmasıdur (Cümle Yayınları: 2014).

2.2. Şerhler

2.2.1. Ebu'l-isme Mustafa İsâmeddin Üsküdarî el-İstanbulî, et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar: İsâmeddin Efendi'nin Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh'ı ile Taftazânî'nin Muhtasar adlı eserlerindeki beyitleri şerh ettiği eseridir. Şârih, esere Arapça bir giriş yaptıktan sonra eserin adı, tertibi ve muhtevasından bahsederek beyitlerin şerhine başlamaktadır.[7]

2.2.2. Mehmed Zihnî Efendi, el-Kavlü'l-Ceyyid fî Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid: Mehmed Zihnî Efendi tarafından kaleme alınan bu eser, Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh, Taftazânî'nin Mutavvel ile Muhtasar ve Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Hâşiye ale'l-Mutavvel adlı eserlerindeki beyitlerin şerhinden oluşmaktadır (Ermiş 2011: 246).

2.2.3. Mustafa Behçet b. Mehmed Sâlim, Behçetü'l-Ekârîb Şerh-i Telhîsu'l-Hatîb: Tespit edilen tek nüshası Milli Kütüphane Yz A 4449 numarada kayıtlıdır. Eserin sonu eksiktir. Şârih, konuyla alakalı daha önce yazılmış Türkçe eserlerin yanı sıra Arapça eserlerden de istifade etmiş ve yararlandığı bu eserlerin isimlerini de zikretmiştir.

2.2.4. Ahmed Müderrisoğlu, Telhîs Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat: Ahmet Müderrisoğlu'nun bu eseri Telhîs'teki beyitlerin şerhinden oluşmaktadır. Şârih, mukaddime kısmında kısaca Türk edebiyatı tarihinden bahsettikten sonra beyitlerin şerhine başlamıştır. Müderrisoğlu, beyitlerdeki kelimelerin anlamlarını vererek beyitleri önce tercüme sonra da şerh etmektedir. Bu şerhte âyet, hadis, kelâm-ı kibâr ve Türk şairlerinin şiirlerinden alıntılar da mevcuttur (Müderrisoğlu 2006).

[7] Bu şerh, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Gökhan Demir tarafından doktora tez çalışması olarak hazırlanmaktadır (Danışman: Doç. Dr. Mücahit Kaçar).

2.3. Diğer Eserler

2.3.1. İsmail Hakkı Ankaravî, Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha: Müellif, eserinin başında bu eserin Telhîs okumak isteyenlere faydalı olması amacıyla kaleme alındığını söyler. Bu amaçla müellif, her ne kadar talebelerinin Telhîs'i anlayabilmeleri için kendisinin Telhîs'i tercüme ve şerh etmesi gerektiğini söylese de bu eser bir tercüme veya şerhten ziyade telif kategorisinde değerlendirilmelidir. Eserin Telhîs dışında istifade edilen diğer önemli kaynağı Mahmud b. Muhammed el-Geylânî'nin Menâziru'l-İnşâ'sıdır. Müellif bu iki eseri kaynak alarak belâgat sahasında telif bir eser vücûda getirmiştir (Summak 1999).

2.3.2. Hâzâ fî Beyân-ı Ta'bîrât-ı İsti'ârât fî't-Telhîs: Tespit edilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi TAEKY23 numarada bulunmaktadır. Eserin müellifinin kim olduğu ve ne zaman telif edildiği belirtilmemiştir. Bu eserde Telhîs'in istiare kısmı ele alınmıştır. Müellif, Telhîs'in istiare bölümündeki misallere yer vererek söz konusu misallerdeki istiare çeşitlerini anlatmıştır.

3. Mefhûm-i Telhîs

Çalışmamıza konu edilen bu belâgat metni, esas olarak Telhîs-i Miftâh'ta geçen belâgat terimlerinin Türkçe özet anlatımından ve tanımlamalarından oluşmaktadır. Metnin tarafımızca "Mefhûm-i Telhîs" şeklinde adlandırılmasının sebebi, Süleymaniye Kütüphanesi 1864 numaralı nüshasının baş tarafında bu şekilde adlandırılmış olmasıdur. Metni yayına hazırlarken bulduğumuz iki farklı nüshada ise bu metnin aslında beş bölümden oluşan bir kitâbın üçüncü bölümü olduğunu fark ettik. Bu nüshalarda yazar, Muhammed Paşa ismiyle övdüğü birisinin iyiliklerinden bahsederek bu iyiliklerin devam etmesi dileğiyle, paşanın çocuğu için Arapça sarf, nahiv, belâgat, mantık ve âdâb konularından bahseden eserlerden Türkçeye özet hâlinde tercümeler yaparak bu eseri oluşturduğunu belirtmektedir. Eserin sebeb-i te'lîf bölümünün konuyla ilgili olan kısmı aşağıya alınmıştır:

> "…….. *Muḥammed Paşa ḥażretlerinüñ beyne'l-ḫavāṣ ve'l-ʿavām iḥsānı ve inʿāmı ʿām olup elṭāfını elsine ẕikr itmege ḳāṣır ve efhām taʿdād itmege müteḥāyyir oldıysa bu bende-i dāʿīleri naẓar-ı ʿināyetlerine ve baṣar-ı ḥimāyetlerine manẓar u maẓhar olup bu muḥtāclarınuñ mesfūd u masṭūr olan kitābı ḥayyiz-i kabullerinde vāḳiʿ olmaġla mesrūr ḳılup iḥsān-ı ġayr-i müteraḳḳıbdan ḳadr-ı ẕerre-i ḥayyize müteʿallıḳ olan neşv ü nemānuñ ẓuhūrına naẓar-ı ʿālīleri berūz ve kerem-i ʿālīleri nüşūr idüp ḥüsn-i ḳabūllerine ve iltifāt-ı şerīflerine muḳārin olup teraḳḳī olunmaḳ ümidiyle ḥażret-i Cenāb-ı Bārīden istiʿānet ü istiġāṣe ile ve taḳṣīrātına elfe meretin baʿde elfe merre iʿtirāf ve ʿaczinden iʿtizār idüp ḫużūʿ u ḫuşūʿla maḫdūm-zāde-i mükerremlerinüñ ʿömr-i şerīfleri mümted olup kemāl-i ilāhiyye ve faẓl-ı rabbāniyye ile mevṣūf olmasınuñ leylen ve nehāren duʿālarına meşġūl olup izdiyād-i ʿömrlerine ve kemāl-i taḥṣīllerine tefeʾʾül itmek ṭarīḳiyle ʿulūm-ı ʿarabiyyenüñ taḥṣīline başīret-i zāʾidenüñ ḫuṣūline kāfī olacaḳ miḳdārı ʿilm-i ṣarfdan ʿilm-i naḥvden ʿilm-i belāġatden ʿilm-i manṭıḳdan ʿilm-i ādābdan bir miḳdār lisān-ı Türkiyle terceme idüp meẕkūr ʿulūmdan ekşerīnüñ beyninde baʿżı ʿulemā iḫtiyār itdügi tertībi iḫtiyār idüp bu kitābı beş faṣl üzerine müretteb ḳılup …..* (Süleymâniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 6076: 2a-2b)"

Eserde yazarın kimliğine dâir bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca eldeki nüshalardan sadece birinde H. Ramazan 1189/M. Ekim-Kasım 1775 tarihinde eserin istinsah edildiği kaydı vardır. Bu durumda şimdilik bu metin için söyleyebileceklerimiz, 1775'ten önce yaşayan birisi tarafından Muhammed Paşa isimli bir vezir-i azamın çocuğu için sarf, nahiv, belagat, mantık ve âdâb konularının özetlendiği bir kitabın yazılmış olduğu ve bu eserin üçüncü bölümünün de Telhis'te geçen belagat terimlerinden oluştuğudur.

Yazar, eserinde belâgat terimlerinden bahsederken bunları Telhîs'ten aldığını söylememektedir. Fakat hem eserin yukarıda da belirtildiği gibi üçüncü nüshasında "Mefhûm-i Telhîs" başlığının bulunması hem de kendimizin de birkaç yıldır Telhîsü'l-Miftâh üzerinde yaptığımız incelemelerden hareketle bu aynîliği tespit etmiş olmamız sebebiyle bu eserin Telhîsü'l-Miftâh'ın özeti olduğunu söyleyebiliriz. Metinde Telhîsü'l-Miftâh'da bulunan terimler alınarak özetlenmiş hatta Telhîsü'l-Miftâh'ta Kazvînî'nin Sekkâkî'ye yönelttiği eleştiriler de aynı şekilde alıntılanmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı Telhîsü'l-Miftâh'ın bir özeti olan bu metni "Mefhûm-i Telhîs" şeklinde isimlendirmeyi uygun gördük.

3.1. Nüshalar

Eserin elimizde şimdilik üç nüshası mevcut olup bunların hepsi de Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu nüshalar arasında neredeyse hiç farklılık olmaması, bir iki kelimenin eksik fazla olması dışında tamamen aynı metinler olması sebebiyle çalışmanın sonunda bu üç nüshanın ortak metnini yayınlayacağız.

3.1.1. HDE Nüshası: Süleymâniye Kütüphanesi Hüdâi Efendi 1864 numarada kayıtlı olan bu nüsha, metnin elimizde müstensih kaydı olan tek nüshasıdır. Eserin bu nüshasının da bulunduğu mecmuanın baş tarafındaki boş sayfada bu mecmuada bulunan birinci eser için "Mefhûm-i Telhîs" ifadesi bulunmaktadır. Eserin istinsah kaydında da kırmızı renkli kalemle Üsküdârlı Muhammed Enîs el-Celvetî tarafından H. Ramazan 1189 [M. Ekim/Kasım 1775] tarihinde yazıldığı not edilmiştir. Yer yer rika özelliği de gösteren bir nesih hattıyla siyah renkli mürekkeple kaleme alınan nüshanın sayfa kenarlarında metinde geçen terimlere dair Arapça açıklamalar ve beyit örnekleri yer almaktadır. Bu nüshada her sayfada 25 satır yer almaktadır. Metnin bu nüshası söz konusu mecmuanın 1b-11a sayfaları arasında yer almaktadır.

3.1.2. HME Nüshası: Süleymâniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 6076 numarada kayıtlı olan bu nüsha, yukarıda da belirtildiği üzere Muhammed Paşa isimli bir vezir-i azamın çocuğu için sarf, nahiv, belagat, mantık ve âdâb konularının özetlendiği bir kitabın üçüncü bölümünden oluşmaktadır. Eserde istinsah kaydı bulunmamaktadır. Rahat okunan harekeli nesih hattıyla ve siyah renkli mürekkeple kaleme alınan nüshada başlıklar ve terimler kırmızı mürekkeple yazılarak vurgulanmıştır. Bu nüshada sayfa kenarları kırmızı çizgilerle çerçeve içine alınmış olup her sayfada 25 satır yer almaktadır. Metnin bu nüshası, eserin 66b-82a sayfaları arasında yer almaktadır.

3.1.3. HLE Nüshası: Süleymâniye Kütüphanesi Halet Efendi Ek 234 numarada kayıtlı olan bu nüsha da Hacı Mahmûd Efendi nüshasında anlatılan kitabın bir diğer nüshası olup bu nüshada da istinsah kaydı

bulunmamaktadır. Rahat okunan harekesiz nesih hattıyla ve siyah renkli mürekkeple kaleme alınan bu nüshada da başlıklar ve terimler kırmızı mürekkeple yazılarak vurgulanmıştır. Bu nüshada da sayfa kenarları kırmızı çizgilerle çerçeve içine alınmış olup her sayfada 21 satır yer almaktadır. Metnin bu nüshası, eserin 68a-84a sayfaları arasında yer almaktadır.

3.2. Muhtevâ Özeti

Telhîsü'l-Miftâh'ta yer alan belâgat konularının Türkçeye özet olarak aktarılmasından oluşan Mefhûmu't-Telhîs, ismine uygun olarak Telhîsü'l-Miftâh'taki sıraya göre belâgat terimlerini vermektedir. Mefhûm-i Telhîs'in birinci bölümü me'ânîye ayrılmıştır. Anlatılan ilk konu da fesahattir. Yazar fesahatin tanımını yaptıktan sonra fesahatin harfe, kelimeye ve mütekellime bakan vechelerini izah eder. Fesahatin ardından belagatin "muktezâ-yı hâle mutabık kelâm" şeklinde tanımı yapıldıktan sonra Arapça cümlelerin haberî ve inşâî olmalarına göre ikiye ayrıldıkları vurgulanarak bu konuya dair açıklamalara yer verilmiştir. Me'ânînin sekiz bölüm halinde incelenebileceğini ifade eden yazar, bu bölümlerde sırasıyla şu konuları anlatır: isnâd-ı haberî, müsned-i ileyhe dâir hususlar, müsnedin ahvâli, fiile dâir hususlar, kasrın ahvâli, inşânın ahvâli, fasl-vasl konusu, îcâz-itnâb-müsâvât konusu.

Mefhûm-i Telhîs'in ikinci bölümü beyâna ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle delâlet ve türleri ele alınmıştır. Ardından da mecâz ve hakikat konusu anlatılarak beyân ilminde yer alan ifade yolları alt dallarıyla birlikte anlatılmaktadır. Bu bölümde tanımları ve izahları yapılan belagat terimleri şunlardır: teşbîh, teşbîh-i melfûf, teşbih-i mefrûk, teşbih-i tesviye, teşbih-i cem', teşbih- i temsîl, teşbih-i mücmel, teşbih-i mufassal, teşbih-i mübtezel, teşbih-i garîb, teşbih-i karîb, teşbih-i meşrût, teşbih-i mürsel, mecâz, mecâz-ı mürsel, istiâre, istiâre-i tahkîkiyye, mecâz-ı aklî, istiâre-i vifâkiyye, istiâre-i inâdiyye, istiâre-i tehekkümî, istiâre-i temlihî, istiâre-i âmiyye, istiâre-i hâsiyye, istiâre-i asliyye, istiâre-i tebeiyye, istiâre-i mutlaka, istiâre-i mücerrede, istiâre-i şeyhiyye, mecâz-ı mürekkeb, mesel, istiâre-i bi'l-kinâye, istiâre-i meknî anh, istiâre-i tahyiliyye, mecâz-ı lügavî, istiâre-i musarrah, kinâye.

Mefhûm-i Telhîs'in üçüncü bölümü bedî'e ayrılmıştır. Bu bölümde bedî' ismi altında anlatılacak olan konuların sözün muhassinâtı yani süsleyicileri oldukları, bu sanatların da lafza güzellik veren sanatlar ve manaya güzellik veren sanatlar olarak iki bölüm altında incelenebilecekleri vurgulanır. Manaya güzellik veren sanatlar bölümünde şu sanatlar yer alır: mutâbakat, mürâat-i nazîr, teşâbüh-i atrâf, irsâd, müşâkele, rücû, akis, tevriye, istihdâm, leff ü neşr, tecrîd, tevcîh, hezl, tecâhül-i ârif. Sözü lafız yönünden güzelleştiren sanatlar bölümünde de şu sanatlar yer alır: cinâs, seci', müvâzene, kalb, teşrî', terşîh, tazmîn, teşdîd, i'nât.

Mefhûm-i Telhîs, özeti olduğu Telhîsü'l-Miftâh'a uygun olarak serikat-i şi'riyye denilen "şiirde alıntı yapma/söz hırsızlığı" meselesini ele alan bir hâtime bölümüyle bitmektedir. Bu bölümde öncelikle şiirde alıntılanan sözün hangi durumlarda hırsızlık hangi durumlarda da alıntı olarak kabul edilebileceğine dair açıklamalar yer almaktadır. Ardından da hırsızlık sayılmayacak alıntı türleri olarak kalb, iktibâs, tazmîn, akd ü hall ve telmîh konuları anlatılmaktadır.

3.3. Metin

Meʿānī

Bilgil ki feṣāḥat lafẓ-ı müfredde oldur ki müfred tenāfür-i ḥurūfdan ve ġarābetden ve muḫālefet-i ḳıyāsdan sālim ola. Kelāmda feṣāḥat oldur ki kelām żaʿf-ı teʾlīfden ve tenāfür-i kelimātdan ve taʿḳīdden sālim ola kelimātı feṣāḥat ile olmaḳ şarṭıyla. Ve mütekellimde feṣāḥat şol melekedür ki ol meleke sebebiyle mütekellim maḳṣūdını lafẓ-ı faṣīḥ ile taʿbīr itmege ḳādir ola. Kelāmda belāġat kelāmuñ muḳteżā-i ḥāle muṭābıḳ olmasıdur kelām faṣīḥ olmaḳ şarṭıyla. Belāġat içün iki ṭaraf vardur: Birisi ṭaraf-ı aʿlādır birisi ṭaraf-ı esfeldür. Ṭaraf-ı aʿlā ile ṭaraf-ı aʿlāya ḳarīb olan mertebeler ḥadd-i iʿcāzdur. Ṭaraf-ı esfel oldur ki büleġā ḳātında mādūnı aṣvāt-ı ḥayvānāta ilḥāḳ olına. Ḥālden murād meṣelā muḫāṭabuñ bir ḥükmi münkir olmasıdur ve muḳteżā-i ḥālden murād meṣelā ḥükmün müʾekked olmasıdur. Ḥāl ile maḳām mütefāvitlerdür. Meṣelā tenkīr makamı taʿrīf maḳāmına ve ıṭlāḳ maḳāmı taḳyīd maḳāmına teʾḫīr maḳāmı taḳdīm makamına ẕikr maḳāmı ḥaẕf makamına faṣl maḳāmı vaṣl maḳāmına īcāz maḳāmı ıṭnāb maḳāmına ẕekiye ḫiṭāb maḳāmı ġabīye ḫiṭāb maḳāmına muḫālifdür. Mütekellimde belāġat şol melekedir ki mütekellim anuñ sebebiyle kelām-ı belīġi teʾlīf itmege ḳādir ola. ʿİlm-i Meʿānī meleke yā ḳavāʿide dinilür ki anuñ sebebiyle lafẓ-ı ʿArabīnüñ muḳteżā-i ḥāle muṭābıḳ olmasına sebeb olan aḥvāl maʿlūm ola. Kelām iki ḳısmdır: aḫbārdır, inşādur. Aḫbār oldur ki fī-nefsihi ṣıdḳa kiẕbe muḥtemel ola. İnşā oldur ki fī-nefsihi ṣıdḳa ve kiẕbe muḥtemel olmaya. انصر gibi. Ḫaber iki ḳısmdur: Ṣādıḳdır kāẕibdür. Ḫaber-i ṣādıḳ oldur ki anuñ ḥükmi vāḳıʿa muṭābıḳ ola. Ḫaber-i kāẕib oldur ki anuñ ḥükmi vāḳıʿa muṭābıḳ olmaya. Ḫaberden ġaraż ḥükmi ifāde itmekdir ki ol ḥükme fāʾide-i ḫaber tesmiye olınur. Yā ḥükme ʿālim olduġını ifāde itmekdir ki ol ḥükme ʿālim oldığına lāzım-ı fāʾide-i ḫaber tesmiye olınur. Ve muḫāṭab eger ḥükmden ḫālī-ẕihn olursa ḥükm teʾkīdden tecrīd olınur. Ve bu ḳısm kelāma ibtidāʾī tesmiye olınur. Ve eger ḥükmde mütereddid ve ṭālib olursa ḥükm müʾekked olmaḳ müstaḥsendir. لزيد قائم gibi. Ve bu ḳısm kelāma ṭalebī tesmiye olınur. Ve eger ḥükme münkir olursa ḥükmde teʾḳīd vācibdür. Ve bu ḳısm kelāma inkisārī tesmiye olınur. Ve ẕikr olınan vücūh üzere iḫrāc olınan kelām muḳteżā-i ẓāhir-i ḥāl üzere iḫrāc olınan kelāmdur. Ve gāh kelam ḫilāf-ı muḳteżā ẓāhir-i ḥāl üzerine iḫrāc olınur. Ġayr-i sāʾil sāʾil menzilesine yā sāʾil ġayr-i sāil menzilesine tenzil olınmaḳ gibi. Ve ġayr-i münkir münkir menzilesine yā münkir ġayr-i münkir menzilesine tenzil olınmaḳ gibi.

ʿİlm-i Meʿānī sekiz bāba münḥaṣırdur.

Bāb-ı evvel isnād-ı ḫaberīnüñ beyānındadur. İsnād-ı ḫaberī bir emri bir āḫer emre nisbet eylemekdür bir ḥayṣiyyet ile ki muḫāṭaba ṣıḥḥat-i sükūt ifāde eyleye. İsnāddan baʿżısı yaʿnī ḥaḳīḳat-i ʿakliyye fiʿl yā maʿnāʾ-i fiʿl bi-ḥasebiʾẓ-ẓāhir mütekellim ḳatında mā-huve-lehū olan şeyʾe isnād olınmaḳtadur. Baʿżısı yaʿnī mecaz-ı fiʿl yā maʿnā-i ẓāhir bi-ḥasebiʾẓ-ẓāhir mütekellim ḳatında mā-huve-lehū olan şeyʾüñ melābisine isnād olınmaḳdır. Mā-huve-lehūya isnād olınmaḳdan mānīʿ-i ḳarīne naṣb olınmaḳla mecaz-ı ʿaḳlī içün ḳarīne-i lafẓiyyeden yā ḳarīne-i maʿneviyyeden lāzımdur.

İkinci bāb müsnedün ileyhe müteʿallik olan aḥvāli bildirür. Müsned-i ileyh ḥaẕf olınmaġla sebeb müsned-i ileyhe ḳarīne-i ḳaviye delālet itdügi içün kelāmda ʿabeṣ vāḳıʿ olmaḳdan iḥtirāz ḳaṣd olunmaḳdur. Yā aḳvā olan delīle ʿudūl olunduġına taḫyīl yā ḳarīne ile sāmiʿüñ mütenebbih olduġını yā ne miḳdār mütenebbih olduġını imtiḥān yā müsned-i ileyhi taʿẓīmen lisānların ḥıfẓ olunması yā müsned-i ileyhi taḥḳīren lisānuñ anuñ ẕikrinden ḥıfẓ olunması yā ḥācet vaḳtinde inkāre mümkin olması ḳaṣd olunmaḳdur. Yā ḥaḳīḳat yā iddiʿā ḥasebiyle müteʿayyin

olmaḳdur. Yā kelāmı taṭvīle maḳāmuň taḥammüli olmamaḳdur. Vezn yā seciʿ yā ḳāfiye muḥāfaẓa olunmasını ḳaṣd itmek sebebiyle maḳāmuň taḥammüli olmamaḳ gibi. Daḫi farżiyyet fevt olmaḳdan ḫavf itmek sebebiyle yā melāmet sebebiyle maḳāmuň taḥammüli olmamaḳ gibi. Yā muḫāṭabdan māʿadā ḥāżır olanlardan iḫfā ḳaṣd olunmaḳdur. Yā terki üzerine vārid olan istiʿmāle ittibāʿdur yā neẓāʾirinüň terki üzerine vārid olan istiʿmāle ittibāʿdur. Yā kemāl mertebede ʿaẓamete vāṣıl olduġı sebebden ẕikri mümkin olmaduġını işʿār yā nihāyet mertebe feẓāʿate vāṣıl olduġı eclden mütekellim ẕikr itmege yā muḫāṭab istimāʿa ḳādir olmaduġı işʿār ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned-i ileyh ẕikr olunmasının sebebi ẕikr aṣl olub ḥaẕf olunmasına muḳteżī olan emr bulunmaḳdur. Yā müsned-i ileyh üzerine ḳarīnenüň delāleti żaʿīfe olduġı eclden iḫtiyāṭ ḳaṣd olunmaḳdur yā sāmiʿüň ġabāveti üzerine tenbīh yā ziyāde īżāḥ yā müsned-i ileyhe taʿẓīm yā ihānet iẓhār yā tehvīl yā taʿcīb yā bir ḳażiyyede işhād yā sāmiʿ üzerine tescīl yā teberrük yā istilẕāẕdur. Yā mütekellim ḳatında sāmiʿüň ışġāsı maṭlūb olduġı sebebden kelāmuň basṭ olınması yā maḳām-ı iftiḫārda yā maḳām-ı ibtihācda olduġı eclden kelāmuň basṭ olunması ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned-i ileyh żamīr ile maʿrife olmasına sebeb maḳām yā tekellüm maḳāmı yā ḫiṭāb maḳāmı yā ġaybiyet maḳāmı olduġıdur. ve ḫiṭābuň aṣlı oldur ki muʿayyen olan şeyʾe ḫiṭāb ola gerekse muʿayyen olan şeyʾ vāḥid olsun yā ekṣer olsun. Ve gāh muʿayyen olmayana ḫiṭāb olur tā ki her muḫāṭāba bedel ṭarīḳ üzere ḫiṭāb şāmil bula. ʿAlemiyyetile maʿrife olmasına sebeb evvel mertebede samiʿüň ẕihnine be-şaḫṣihi maḫṣūṣ olan ismiyle iḫżār ḳaṣd itmekdür. Yā taʿẓīm yā ihānet yā bir maʿnādan kināyet yā ihām-ı istilẕāẕ yā teberrük yā tefeʾʾül yā taṭayyur yā tehvīl yā taʿcīb yā tescīl ʿala'ṣ-sāmiʿ yā işhād fi'l-ḳażiyye ḳaṣd olınmaḳdur. Mevṣūl ile maʿrife olmasına sebeb muḫāṭabuň ṣıladan māʿadā müsned-i ileyhe maḫṣūṣ olan aḥvāli ʿālim olmaḳdur. Yā ismiyle taṣrīḥde ḳabāḥat oldıġıdur yā ḫaberüň bināsınuň vechine īmādur yā taʿẓīm yā taḥḳīr yā teraḥḥum üzerine terġīb yā ḫaberüň cinsine īmā ḳaṣd itmekdür. Gerekse ol īmā ḫaberüň şānına yā ġayr-ı ḫaberüň şānına taʿẓīme yā ihānete vesīle olsun yā ḫaberüň taḥḳīḳine vesīle olsun. İsm-i işāretle maʿrife olmasına sebeb ekmel-i temyīz ile temyīz yā sāmiʿuň ġabāvetine taʿrīż yā ḳarīb yā baʾīd yā mütevassıṭ olduġını beyān yā ḳurba delālet iden lafẓ ile taḥḳīr yā taḳrīb-i ḥuṣūl u ḥużūr yā buʿda delālet iden lafẓ ile taʿẓīm yā taḥḳīr ḳaṣd olunmaḳdur yā bunlaruň ġayrisidür. Lām-ı taʿrīf ile maʿrife olmasına sebeb mütekellim ile muḫāṭab beyninde ḫāricde maʿhūde olan ḥaṣṣa-i muʿayyeneye işāret yā nefs-i ḥaḳīḳāte işāret yā ẕihinde ḥaṣṣa-i ġayr-i muʿayyeneye işāret yā istiġrāḳ ḳaṣd olunmaḳdur. Eḥad muʿarefeye mużāf olmaḳla maʿrife olmasına sebeb sāmiʿüň ẕihnine aḫṣar ṭarīḳiyle iḫżār ḳaṣd itmekdür. Yā taʿẓīme yā taḥḳīre yā taḥrīże yā tehekküme yā iʿtibār-ı laṭīf-i mecāzīye yaʿnī ednā mülābese ile iżāfete mutażammın olmaḳdur. Yā cinsiyyet ve taʿmīm ifāde itmekdür. Yā iḫtiṣār ṭarīḳi iżāfet ṭarīḳine münḥaṣır olmaḳdur. Yā tafṣīlden muġnī olmaḳ yā tafṣīle māniʿ mevcūd olmaḳdur. Ve müsned-i ileyh nekre olmasına sebeb efrād yaʿnī ferd-i ġayr-i muʿayyen yā nevʿ yā taʿẓīm yā taḥḳīr yā tekfīr yā taʿlīl yā taʿẓīm ü teksīr yā taḥḳīr u taḳlīl ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned-i ileyh ṣıfatla mevṣūf olmasına sebeb ṣıfat īżāḥ yā taḫṣīṣ yā medḥ yā ẕemm yā teʾkīd yā maḳṣūdı beyān ifāde itmekdür. Ve müsned-i ileyh teʾkīd ile müʾekked olmasına sebeb taḳrīr-i müsned-i ileyh yā defʿ-i tevehhüm-i sehv yā defʿ-i tevehhüm-i mecāz yā defʿ-i tevehhüm-i ʿadem-i şümūl ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned-i ileyhi ʿaṭf-ı beyān ile beyān itmege sebeb müsned-i ileyhe maḫṣūṣ olan ism ile īżāḥ yā medḥ yā ġayrı şeyʾ ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned-i ileyhden bir şey bedel ḳılmasına sebeb ziyāde taḳrīr ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned-i ileyh üzerine bir şey ʿaṭf eylemege sebeb iḫtiṣār ṭarīḳiyle müsned-i ileyhi tafṣīl yā müsnedi tafṣīl ḳaṣd eylemekdür. Yā sāmiʿi ḫaṭādan ṣavāba reddeylemek yā müsned-i ileyhden ḥükmi āḫer şeyʾe ṣarf eylemek yā mütekellimden şekk itmek yā sāmiʿa mütekellim şekk īḳāʿ yā īhām yā taḫyīr yā ibāhatdür. Ve müsned-i ileyhi żamīr-i faṣl ile taʿḳībe sebeb müsnedüň müsned-i ileyh

üzerine ḳaṣr olunması ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned-i ileyhi müsnedüñ üzerine taḳdīme sebeb müsned-i ileyhüñ ẕikri ehem olmaḳdur. Ve müsned-i ileyhüñ ẕikri ehem olmasına sebeb ẕikr aṣıl olup aṣıldan ʿudūle muḳteżī bulunmamaḳdur yā sāmiʿuñ ẕihninde ḫaberüñ ʿalā vechi't-temkīn ḥuṣūlini ifāde yā taʿcīl-i meserret yā taʿcīl-i mesāʾet yā ḫāżırdan ʿadem-i zevālini īhām yā istilẕāẕ yā iẓhār-ı taʿẓīm yā iẓhār-ı taḥḳīr yā yā müsned-i ileyh müsned ile istimrār ṭarīḳiyle ittiṣāfını maṭlūb olduġına delālet yā taḫṣīṣ yā taḳāvvī-i ḥükm ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned-i ileyhi müsnedden teʿḫīre sebeb maḳām-ı müsnedi müsned-i ileyh üzerine taḳdīm itmege iḳtiżā itmekdür. Ve ẕikr olınan ṭarīḳler üzerine iḫrāc olınan kelām muḳteżā-i ẓāhir üzerine iḫrāc olan kelāmdur. Ve gāh ḫilāf-ı muḳteżāʾ-i ẓāhir üzerine kelām iḫrāc olınur mużmer maẓharuñ maḳāmına maẓhar mużmerüñ maḳāmına vażʿ olunmaḳ gibi. Ve mużmer maẓharuñ maḳāmına vażʿ olunmaġa sebeb mużmerden ṣoñra meẕkūr olan şeyʾ sāmiʿüñ ẕihninde ʿalā vechi't-temekkün ḥāṣıl olması ḳaṣd olunmaḳdur. Ve maẓhar mużmerüñ maḳāmına vażʿ olunmaġa sebebe eger maẓhar ism-i işāret olursa müsned-i ileyh olan şeyʾüñ mümtāz olmasına kemāl-i ʿināyet müteʿallik olmaḳdur. Yā sāmiʿi tehekküm yā sāmiʿüñ kemāl mertebede belādeti üzerine yā sāmiʿüñ kemāl mertebede ẕekāsı üzerine iʿlām yā kemāl mertebe ẓuhūrunı iddiʿādur. Ve eger maẓhar ism-i işāretüñ ġayrisi olursa maẓhar mużmerüñ maḳāmına vażʿ olunmaġa sebeb ziyāde temkīn ifāde eylemekdür. Sāmiʿ ḳatında yā sāmiʿüñ ḳalbine ḫavf ilḳā idüp mehābet terbiyyet itmekdür yā meʾmūn-ı dāʿī olanı taḳviyetdür yā istiʿṭāfdur. İltifāt cumhūr ḳatında ṣīġa-i ġaybetle yā ṣīġa-i ḫiṭābla yā ṣīġa-i tekellüm ile bir maʿnādan taʿbīr olunduḳdan ṣoñra mezbūr maʿnā meẕkūr ṭarīḳlerden bir āḫer ṭarīḳle taʿbīr olunmaḳdur. Sekkākī ḳatında iltifāt maʿnāsı bulunmaġa āḫer ṭarīḳle sābıḳan lāzım degildür. Belki iltifāt maʿnāsı bulunmaġa mücerred muḳteżāʾ-i ẓāhir olan ṭarīḳden ʿudūl idüp āḫer ṭarīḳle taʿbīr itmek kāfīdür. Ve ḫilāf-ı muḳteżāʾ-i ẓāhir üzerine icrā olınan ḳabīldendür. Muḫāṭabuñ kelāmını ḫilāf-ı murādı üzere ḥaml eylemek ṭarīḳiyle muḫāṭabını ġayr-i maṭlūbına ilḳā itmek ol maṭlūbı olmayan şeyʾ sāʾilüñ ḥāline evlā yā mühim olduġı üzerine tenbīh sebebinden daḫi maʿna-i müstaḳbeli ism-i fāʿil yā ism-i mefʿūl ṣīġası ile taʿbīr eylemek yā maʿnā-i müstaḳbelüñ vuḳūʿı müsteḥaḳ olduġı üzerine tenbīh itmek sebebinden ṣīġa-i māżī ile taʿbīr eylemek daḫi yaʿnī kelāmuñ baʿżı eczāsını āḫer baʿżı cüzʾ mevżiʿine vażʿ eylemek muḳteżāʾ-i ẓāhirüñ ḫilāfı üzerine icrā olınan ḳabīldendür.

Üçünci Bāb müsnedüñ aḥvālini bildirür. Ve müsned lafıẓda terk olunmasına esbāb müsned-i ileyhde mużāf içün ẕikr olınan esbābdur. Ve müsned ẕikr olunmasına sebeb müsnedüñ cins-i isimden yā cins-i fiʿlden olduġını beyān ḳaṣd olunmaḳdur. Yā müsned-i ileyhde ẕikr içün beyān olınan sebeblerden birisi olmaḳdur ve müsned-i müfred olmasına sebeb ḫaber sebebi olmayup daḫi ḥükme taḳavvī ifāde itmemek ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned fiʿl olmasına sebeb teceddüd üzerine delālet itmek murād olunmasına eḥad-i ezmine-i ṣelāṣeye ʿalā vechi'l-iḫtiṣār ḳayd olunması ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned isim olmasına sebeb devām u ṣübūt üzerine delālet ḳaṣd olunmaḳdur. Fiʿli ve fiʿle müşābih olan ism-i fāʿili ve ism-i mefʿūli ve ṣıfat-ı müşebbeheyi mefʿūl-i muṭlaḳ ile yā mefʿūl-i bih yā mefʿūl-i meʿah yā mefʿūl-i leh yā mefʿūl-i fīh yā ḥāl yā temyīz yā istiṯnā yā bunlara müşābih olan ḳayd ile muḳayyed olmasına sebeb tertīb-i fāʾide ḳaṣd olunmaḳdur. Ve ẕikr olınan ḳuyūd ile ḳayd olunması terk olunmaġa sebeb yā fırṣat fevt olmasından ḫavf itmekdür yā taḳyīde iḫtiyāc olunmamaḳdur yā ẕikr olınan ḳuyūdātı mütekellim ʿālim olmamaḳdur yā muḫāṭabuñ yā ġayr-ı muḫāṭabuñ ḳuyūd üzerine muṭṭaliʿ olduġı murād olunmamaḳdur yā keṣret-i kelām üzerine mütekellim ḳādir olduġını bir ġaraż içün muḫāṭabdan iḫfā ḳaṣd eylemekdür. Daḫi bunlaruñ ġāyrisidür. ان-ı şarṭiyye ve اذاء-ı şarṭiyye istiḳbāl içün gelürler. Lākin ḥarf-i ان'de aṣıl şarṭuñ vuḳūʿı cezm olunmaduġı maḳāmda istiʿmāl olunmaḳdur. Ve اذاء'da aṣıl şartuñ vuḳūʿına cezm olunduġı

maḳāmda istiʿmāl olunmaḳdur ve bu sebebden nādirü'l-vuḳūʿ olan şeyʾ ḥārf-i ان ile istiʿmāl olınur. Ve māżī ġālib lafẓ-ı اذاء ile istiʿmāl olınur. Ve gāh mütekellim tecāhül itdügi sebebden yā muḫāṭab cezm itmedügi sebebden yā muḫāṭab muḳteżāʾ-i ʿilme muḫālefet itmekle cāhil menzilesine tenzīl olunduġı sebebden yā muḫāṭaba tevbīḫ itmek yā şarṭ ile muttaṣıf olmayanı muttaṣıf olan üzerine taġlīb itmek sebebinden vuḳūʿı cezm olınan şeyde istiʿmāl olınur. Bāb-ı taġlīb bāb-ı vāsiʿdür fünūn-ı keşīrede cārī olur. Ẕükūrı ünāṣ üzerine ve maʿnā cānibini lafẓ cānibi üzerine ve bir cinsüñ taḥtında dāḫil olan efrāduñ keşīrini ḳalīli üzerine yā bir cinsüñ taḥtında olan efrāduñ keşīrini āḫer cinsüñ taḥtında dāḫil olup meẕkūr efrād-ı keşīr beyninde meşhūr olan bir ferd üzerine ve mütekellimi muḫāṭab yā ġāʾib üzerine ve muḫāṭabı ġāʾib üzerine ʿuḳalāyı ʿuḳalādan olmayan şeylerüñ üzerlerine ve mevcūdı mevcūd olmayan üzerine ve bir vech-i maḫṣūṣ ile vāḳiʿ olan meẕkūr vech-i maḫṣūṣa muġāyir olan bir vecihle vāḳiʿ üzerine taḳlīb olunmaḳ gibi. Ve lafẓ-ı ان ve اذا'nuñ aṣılları müstaḳbel üzerine dāḫil olmaḳdur. Lākin gāh bir nükte içün māżī üzerine dāḫil olurlar meşelā ḥāṣıl olmayan şeyʾ tefāʾul Yā vuḳūʿı merġūb olduġına iẓhār yā vuḳūʿı muḥaḳḳaḳ olduġına tenbīh yā vuḳūʿına müteʿallıḳ olan esbāb ḳavī olduġı sebebden yā taʿrīż cihetinden ḥāṣıl ṣūretinde iẓhār itmek gibi. Ḥarf-i لو müżī içündür. Lākin şarṭuñ intifāsı meczūm olmaḳ şarṭıyla لو ḥarfinüñ aṣlı dāḫil olduġı şarṭ u cezā māżī olmaḳdur. Lākin gāh bir nükte içün mużāriʿ üzerine dāḫil olur. Meşelā istimrār-ı fiʿl yā istiḥṣār-ı ṣūret ḳaṣd olunmaḳ gibi. Ve müsned nekre olmasına sebeb taʿẓīm yā taḥḳīr yā ʿadem-i ʿahd ve ʿadem-i ḥaṣr ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned iżāfetle yā ṣıfatla taḫṣīṣ olmasına sebeb fāʾide-i etemm olmaḳdur. Ve gāh taḫṣīṣe māniʿ olan şeyʾ mevcūḍ olduġı sebebden müsned mezbūr taḫṣīṣden ḫālī olur. Ve müsned maʿrife olmasına sebeb taʿrīf ṭarīḳlerinüñ birisiyle māniʿ içün maʿlūm olan emr üzerine ḥükmi yā lāzım-ı ḥükmi sāmiʿa ifāde itmekdür taʿrīf ṭarīklerinüñ birisiyle sāmiʿüñ maʿlūmı olmaḳda evvelki emrüñ miṣli olan emr ile. Ve Müsned cümle olmasına sebeb ḥükme taḳavvī ifāde itmekdür yā sebebi olmaḳdur. Ve cümlenüñ ismiyye ve fiʿliyye ve şarṭıyye olmasınuñ sebebleri sābıḳda beyān olundı. Ve ẓarfiyye olmasınuñ sebebi iḫtiṣār ḳaṣd olunmaḳdur. Ve müsned müsned-i ileyhden muʾaḫḫar olmasına sebeb müsned-i ileyhüñ ẓikri ehem olmaḳdur. Ve müsned-i ileyh üzerine muḳaddem olmasına sebeb müsned-i ileyhi müsned üzerine ḳaṣr olunması ḳaṣd olunmaḳdur. Yā evvel mertebede müsned ḫaber olup naʿt olduġına tenbīh yā tefeʾʾül yā müsned-i ileyhüñ ẓikrine teşvīḳ ḳaṣd olunmaḳdur.

Dördünci Bāb fiʿle müteʿallıḳ olanlaruñ ḥāllerini bildürür. Fāʿili ve mefʿūl-i bih olan şeyʾi fiʿl ile ẓikr eylemekden ġaraż mücerred nefs-i fiʿlüñ vuḳūʿı beyān degildür. Belki mābeynlerinde mülābese olduġını ifāde itmekdür. Pes mefʿūl-i bih fiʿl ile ẓikr olunmaduġı taḳdīrce ġaraż eger mücerred fiʿl-i müteʿaddī fāʿil içün işbāt yā fāʿilden nefy olursa fiʿl-i müteʿaddī lāzım maḳāmına tenzīl olınur. Ve eger fiʿlüñ olmayan mefʿūle taʿalluḳı ḳaṣd olınursa be-ḥasebi'l-Ḳurʾān taḳdīr vācib olur. Ve mefʿūlüñ ḥaẕf olmasına sebeb baʿde'l-īhām beyān yā evvel mertebede murād olınmayan şeyʾüñ tevehhüm olunmasını defʿ yā ṣarīḥan mefʿūlüñ lafẓı üzerine fiʿlüñ vāḳiʿ olmasına mutażammın olur. Ṭarīḳ üzere ikinci mertebede ẓikr olunması yā iḫtiṣār ṭarīḳiyle taʿmīm yā mücerred iḫtiṣār yā fāṣıla riʿāyet yā iḫfā yā inkāre mümkin olmaḳ yā riʿāyet-i edeb ḳaṣd olunmaḳdur. yā istihcān-ı ẓikr yā ḥaḳīḳat yā iddiʿā ḥasebiyle müteʿayyin yā bunlaruñ ġayrisi olmaḳdur. Ve fiʿlüñ müteʿallıḳātı gāh fiʿl üzerine taḳdīm olınur ve taḳdīme sebeb muḫāṭab ḥükmde ḫaṭā itdügini defʿ ḳaṣd olunmaḳdur. Ve taḫṣīṣ-i ġālib taḳdīme lāzımdur. Ve verāʾ-i taḫṣīṣde taḳdīm muḳaddem ẓikr olınan şeyʾüñ ihtimām-ı şānını ifāde ider. Ve fiʿlüñ müteʿallıḳātından baʿżı āḫer baʿżı üzerine taḳdīm olmasına sebeb taḳdīm aṣl olup ḫilāfına muḳteżī

bulunmamaḳdur yā ẕikri ehem olmaḳdur. Yā teʾḫīr olunduġı taḳdīrce maʿnānuň beyānında yā kelāmuň tenāsübünde ḫalel müteḥaḳḳıḳ olmaḳdur.

Beşinci Bāb ḳaṣruň aḥvālini bildürür. Ḳaṣr lüġātde ḥabs dimekdür. Ve ıṣṭılāḥda bir şeyʾ maʿhūd olan ṭarīḳlerden bir ṭarīḳle āḫer şeyʾ üzerine taḫṣīṣe ıṭlāḳ olınur. Ve maʿhūd ṭarīḳlerden murād لا-i ʿāṭıfe ve nefy ü istiṣnā ve iddiʿā vü taḳdīmdür. Ve gāh żamīr-i faṣl ile ve lām-ı taʿrīfle ve lafẓ-ı ġayr ile ve ḳaṣr u iḫtiṣāṣ daḫi bunlara müşābih olan elfāẓla maʿnā-i ḳaṣr ḥāṣıl olur. Ḳaṣr iki ḳısmdur ḳaṣr-ı ḥaḳīḳīdür ḳaṣr-ı iżāfīdür. Ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī oldur ki maḳṣūrun ʿaleyhden ġayriye aṣlā tecāvüz eylemeye. Ḳaṣr-ı iżāfī oldur ki baʿżı eşyāya nisbetle tecāvüz olmaya. Meẕkūr iki ḳısmdan her birisi iki ḳısmdur. Birisi oldur ki mevṣūf ṣıfat üzerine ḳaṣr olına. İkincisi oldur ki ṣıfat mevṣūf üzerine ḳaṣr olına. Mevṣūf ṣıfat üzerine ḳaṣr olınmasınuň maʿnāsı oldur ki mevṣūf ol ṣıfatdan ġayri ṣıfatla muttaṣıf olmayup ṣıfat-ı āḫer mevṣūfda bulunması cāʾiz ola. Ṣıfat mevṣūf üzerine ḳaṣr olunmasınuň maʿnāsı oldur ki ṣıfat ancaḳ mevṣūfda bulınup mevṣūf āḫer ṣıfatla muttaṣıf olmaḳ ola. Ḳaṣr-ı iżāfī üç ḳısmdur ḳaṣr-ı efrāddur ḳaṣr-ı ḳalbdür ḳaṣr-ı taʿyīndür. Ḳaṣr-ı efrād muḫāṭabuň iştirāk tevehhüm itdügini defʿ itmek içün iʿtibār olınan ḳaṣrdur. Ḳaṣr-ı ḳalb muḫāṭabuň iʿtiḳādını ḳalb itmek içün iʿtibār olınan ḳaṣrdur. Ḳaṣr-ı taʿyīn muḫāṭabuň tereddüdüni red itmegiçün iʿtibār olınan ḳaṣrdur. Ve mevṣūf ṣıfat üzerine ḳaṣr olunduġı mādde eger ḳaṣr-ı efrād olursa ṣarf beyninde münāfāt bulunmaya ve eger ḳaṣr-ı ḳalb olursa şarṭ oldur ki iki vaṣf beyninde münāfāt bulına ve ḳaṣr-ı taʿyīn eʿamdur. Ḳaṣr mübtedā ile ḫaber ve fiʿl ile fāʿil ve fāʿil ile mefʿūl ve iki mefʿūl ve ḥāl ile zü'l-ḥāl ve ṣıfatla mevṣūf ve bedel ile mübeddelün minh beyninde müteḥaḳḳıḳ olur. Ve mefʿūl-i meʿadan māʿadā fiʿl ile cemīʿ müteʿalliḳāt beyninde istiṣnāda maḳṣūrun ʿaleyh edāt-ı istiṣnā ile teʾḫīr olınur. Ve edāt-ı istiṣnā ile maḳṣūrun ʿaleyh maḳṣūr üzerine muḳaddem olunmasınuň vuḳūʿı ḳalīldür. Ve lafẓ-ı اِنّما'da maḳṣūrun ʿaleyh maḳṣūrdan muʾaḫḫar olmaḳ lāzımdur.

Altıncı Bāb inşānuň ḥālini bildürür. İnşā iki ḳısmdur. Ṭalebīdür emr nehy temyīz nidā istifhām gibi. Ġayr-i ṭalebīdür efʿāl-i muḳārebe efʿāl-i medḥ ü ẕemm ṣīġa-i ʿuḳūd ḳasem, لعلّ , ربّ, كم, taʿaccüb gibi. Temennīye miṣāl ليت gibi. Ve lafẓ-ı هل ve لو ve لعلّ ile temennī cāʾiz olur. İstifhāma miṣāl hemze, ايّانَ، أنّى، متى، اين، كيف، كم، ايّ، مَن، ما، هل gibi. Hemze ṭaleb-i taṣdīḳ yā ṭaleb-i taṣavvur içündür. هل ṭaleb-i taṣdīḳ içündür. Mużāriʿ üzerine dāḫil olduġı taḳdīrce istiḳbāl maʿnāsına taḫṣīṣ ider. هل iki ḳısmdur basīṭadur mürekkebedür. هل-i basiṭ oldur ki anuň ile mücerred vücūd-ı şeyʾ yā lā-vücūd-ı şeyʾ ṭaleb olına. هل-i mürekkebe oldur ki anuň ile bir şeyʾ içün āḫer şeyʾüň vücūdı yā lā-vücūdı ṭaleb olına. Sāʾir elfāẓ-ı istifhāmiyye ṭaleb-i taṣavvur içündür. Meṣelā lafẓ-ı مَن ile ūlū'l-ʿilm olan ẕāta ʿārıż u muṣaḫḫaṣ olan emr ṭaleb olınur. Lafẓ-ı ايّ ile bir emrde müteşārik olan iki emrüň birisini mümeyyiz olan emr ṭaleb olınur. كم ile ʿaded ṭaleb olınur. كيف ile ḥāl اين ile mekān متى ile zamān ايّانَ ile istiḳbāl ṭaleb olınur. أنّى ile gāh كيف maʿnāsına ve gāh مِنْ أيْنَ maʿnāsına istiʿmāl olınur. Elfāẓ-ı istifhāmiyye-i meẕkūre gāh istifhām maʿnālarınuň ġayrisinde istiʿmāl olınurlar. İstibṭā, taʿaccüb ve ḍalālet üzerine tenbīh, vaʿīd, taḳrīr, inkār, tehekküm, taḥḳīr, tehvīl, istibʿād maʿnāları gibi. Emr-i istiʿlā ṭarīḳ üzerine ṭaleb-i fiʿl içün mevżūʿ olan ṣīġadur ve gāh āḫer maʿnāda istiʿmāl olınur. Ebāḥet, tehdīd, taʿcīz, teshīr, ihānet, tesviye, temennī, duʿā, iltimās gibi. Nehy-i istiʿlā ṭarīḳ üzerine ṭaleb-i terk-i fiʾl içün mevżūʿ olan ṣīġadur. Ve gāh āḫer maʿnāda istiʿmāl olınur. Tehdīd, duʿā, iltimās gibi. Ve gāh emr ile muḫāṭābdan devām-ı fiʿl ṭaleb olınur. Nidā ادعو maḳāmına ḳāʾim olan ḥārfile iḳbāl ṭaleb itmekdür. Ve gāh āḫer maʿnāda istiʿmāl olınur. "ġrā iḫtiṣāṣ gibi. Ḫaber gāh inşā mevḳiʿine istiʿmāl olınur. Sebebi yā tefeʾʾül yā vuḳūʿına ḥırṣ-ı iẓhār yā ṣūret-i muḫāṭabuň istiʿcālini yā muḫāṭabuň ḥuṣūli

ḳarīb olduġı üzere tenbīh yā ṭālibüň tekẕīb olunmasını muḥabbet itmeyenler üzerine muḫāṭabı ḥaml eylemek ḳaṣd olunmaḳdur.

Yedinci Bāb faṣl ile vaṣlı bildürür. Vaṣl bir cümle āḫer cümle üzerine ʿaṭf eylemege dinilür. Faṣl ẕikr olınan ʿaṭfı terk itmege dinilür. Meṣelā evvelki cümleye müteʿallıḳ olan ḥükmi eger ikinci cümleye virilmesi maḳṣūd olmasa yā ikinci cümle beyninde īhāmsız kemāl-i inḳıṭāʿ yā kemāl-i ittiṣāl yā şibh-i kemāl-i inḳıṭāʿ yā şibh-i kemāl-i ittiṣāl olsa faṣl olınup ikinci cümle evvelki cümle üzerine ʿaṭf olınmaz. Ve eger ẕikr olınan umūrdan māʿadā olursa vaṣl müteʿayyin olup ikinci cümle evvelki cümle üzerine ʿaṭf olınur. Kemāl-i inḳıṭāʿa sebeb iki cümle lafẓ u maʿnā ḥasebiyle yā ancaḳ maʿnā ḥasebiyle ḫaber olmaḳlıḳda daḫi inşā olmaḳlıḳda muḫtelif olmaḳlıḳdur. Kemāl-i ittiṣāle sebeb ikinci cümle evvelki cümleden bedel yā evvelki cümle içün beyān yā müʾekked olmaḳdur. Şibh-i kemāl-i inḳıṭāʿa sebeb ikinci cümle evvelki cümle üzerine ʿaṭf olunduġı taḳdīrce maʿnānuň fesādına müʾeddā olan āḫer şeyʾ üzerine ʿaṭf olunmasına mūhim olmaḳdur. Şibh-i kemāl-i ittiṣāle sebeb ikinci cümle evvelki cümle iḳtiżā itdügi suʾāle cevāb vākiʿ olmaḳdur. Kemāl-i ittiṣālde muʿteber olan faṣla istīnāf tesmiye olınur. İstīnāf üç ḳısmdur. Birisi oldur ki evvelki cümle mutażammın olduġı suʾāl ḥükmüň muṭlaḳ sebebinden ola. İkincisi oldur ki evvelki cümle mutażammın olduġı suʾāl ḥükmüň sebeb-i ḫāṣından ola. Üçüncüsü oldur ki evvelki cümle ḥükmüň muṭlaḳ sebebinden ve sebeb-i ḫāṣından suʾāl mutażammın olmayup āḫer şeyden suʾāle mutażammın ola. Ve istīnāfuň ṣadedi daḫi mecmūʿ-ı istīnāf gāh ḥaẕf olınur. Ve vaṣluň muḥāssenātından birisi oldur ki maʿṭūf ile maʿṭūfun ʿaleyh olan cümleler beyninde ismiyetde ve fiʿliyetde daḫi māżī vü mużāriʿ olmaḳda münāsebet ola.

Sekizinci Bāb Īcāz ile iṭnābı ve müsāvātı bildürür. Īcāz oldur ki aṣıl murād-ı miḳdārdan lafẓ nāḳıṣ olup vāfī ola. İṭnāb oldur ki aṣıl murād-ı miḳdārdan bir fāʾide içün lafẓ zāʾid ola. Müsāvāt oldur ki aṣıl murād-ı miḳdāra lafẓ muvāfıḳ ola. Īcāz-ı ḳaṣr oldur ki ḥaẕf ile olmaya. Īcāz-ı ḥaẕf oldur ki ḥaẕfile ola gerekse maḥẕūf olan şeyʾ cümlenüň cüzʾi olsun yā cümleden ekṣer olsun yā ṣıfat yā şarṭ yā cevāb-ı şarṭ yā müsned-i ileyh yā müsned yā mefʿūl yā fiʿl yā ḥāl yā mużāfun ileyh yā cevāb-ı ḳasem yā cevāb-ı لَمّا yā ḥarf-i ʿāṭıfe ile maʿṭūf yā bunlaruň ġayrisi olsun. Ve maḥẕūf olan cümle gerekse meẕkūr olan sebebden müsebbeb olsun meẕkūr olan sebeb olsun. Yā aṣlā müsebbeb ve sebeb olmasun. Ve maḥẕūf olan şeyʾüň muʿayyen olması üzerine delīl yā maḳṣūd iẓhār olmaḳdur yā ʿaḳl yā ʿādet yā fiʿle şürūʿ yā kelāmuň fiʿle yā muḫāṭabuň fiʿle muḳterin olmasıdur. İṭnāb yā ibhāmdan ṣoňra īżāḥ yā ʿāmden ṣoňra ẕikr-i ḫāṣ yā tekrīr yā īfāl yā teẕlīl yā tekmīl yā tetmīm yā iʿtirāż yā bunlaruň ġayrisi ḳaṣd olunmaḳdur. Ve ibhāmdan ṣoňra īżāḥa sebeb yā nefs-i sāmiʿde ziyāde temekkün ile maʿnānuň ḥuṣūli ḳaṣd olunmaḳdur yā bir maʿnāyı iki ṣūretde iẓhār yā tekmīl leẕẕet-i ʿilm ḳaṣd olunmaḳdur. Ve ʿāmden ṣoňra ḫāṣṣı ẕikr itmege sebeb oldur ki ḫāṣṣ olan emr evṣāf-ı şerīfe ile muttaṣıf olmaḳda sāʾir efrād-ı ʿāmden mümtāz olduġı eclden maʿhūd olan cinse muġāyir olmaḳ maʿnāsına tenzīl itmekle ḫāṣṣuň fażīletine tenbīh ḳaṣd olına. Tekrīre sebeb yā teʾkīd yā ziyāde tenbīh u iḳāẕ yā ziyāde teveccuʿ ü taḥāssür yā ṭavl-i kelām sebebiyle ẕikri baʿīd olanı teẕkīr ḳaṣd olunmaḳdur. Īfāl beyti ḫatm-i kelām eylemekdür nükte ifāde ider şeyʾle ki ol nükteden tecrīd olunsa beytüň maʿnāsı tamām ola. Teẕlīl teʾkīd ifāde itmegiçün bir cümleyi āḫer cümle ʿaḳābinde ẕikr eylemekdür. İkinci cümle evvelki cümlenüň maʿnāsına müştemil ola. Tekmīl ḫilāf-ı maḳṣūda mūhim olan kelāmdur īhāmı defʿ itmegiçün bir şeyʾ ẕikr eylemekdür. Tetmīm ḫilāf-ı maḳṣūda mūhim olmayan kelāmda li-nüktetin bir faṣla şeyʾ ẕikr eylemekdür. İʿtirāż bir kelāmuň beyninde yā maʿnāda muttaṣıl olan iki

kelām beyninde defʿ-i īhāmdur. Ġayri bir nükte içün iʿrābdan maḥalli olmayan bir cümleyi yā bir cümleden ekşerini ẕikr eylemekdür.

ʿİlm-i Beyān

Meleke yā ḳuvāʿdur ki anuñ sebebiyle delāletleri vāżıḥ olmaḳda muḫtelif olan ṭarīḳler ile maʿnā-i vāḥidi īrād maʿlūm ola. Delālet-i lafẓ yā muṭābaḳāt ṭarīḳiyle olur ki vażʿiyye tesmiye olınur. Yā tażammun yā iltizām ṭarīḳiyle olursa ehl-i ʿArabiyet ḳatında ʿaḳliyye tesmiye olınur. Lākin delālet-i iltizāmiyyede lüzūm-ı ẕihni şarṭdur. Egerçi kim bu lüzūm nefs-i emrde olmayup muḫāṭabuñ iʿtiḳād itmesi ḥasebiyle olursa ve delāletleri vāżıḥ olmaḳda muḫtelif olan ṭarīḳler ile īrād ancaḳ delālet-i ʿaḳliyyede müteḥaḳḳıḳ olur. Ve lafẓdan lāzım mā vażiʿa lehu murād oldugı taḳdīrce eger mā vażiʿa lehu murād olmasına ḳarīne-i māniʿa ḳāʾim olursa mecāzdur ve illā kināyetdür. Teşbīh bir emrüñ bir maʿnāda āḫere müşārik olduġı üzerine delālet itmekdür ki istiʿāre-i taḥḳīḳiyye ve istiʿāre-i bi'l-kināye ve tecrīdiyye ṭarīḳiyle olmaya. Erkān-ı teşbīh dörtdür. Müşebbeh müşebbehun bih vech-i teşebbüh edāt-ı teşbīhdür. Müşebbeh ile müşebbehun bih ḥissiyeyn ve ʿaḳlıteyn ve muḫtelifeyn olmaḳ cāʾiz olur. Ḥissīden murād oldur ki kendünüñ ẕātı yā māddesi ḥavāss-ı ẓāhirenüñ birisiyle idrāk olına. ʿaḳlīden murād anuñ ḫilāfıdur. Vech-i teşbīhden murād müşebbeh ile müşebbehun bih taḥḳīḳ yā taḫyīl ṭārīḳi üzerine müşterek olduḳları maʿnādur. Taḫyīlden murād müşebbeh ile müşebbehun bih müşterek olduḳları maānā mevcūd olmayup taḫyīl ṭarīḳi üzerine olmaḳdur. Taḥḳīḳden murād müşebbeh ile müşebbehun bih müşterek olduḳları maānā ḥiss yā ʿaḳl ḥasebiyle müteḥāḳḳıḳ olmaḳdur. Vech-i teşbīh ḥaḳīḳat ṭārīḳinden ḫāric olmaḳ ve ġayr-i ḫāric olmaḳ caʾiz olur gerekse ḫāric olan vech-i teşbīh şıfat-ı ḥāḳīḳiyye olsun yā şıfat-ı iẓāfiyye olsun. Daḫi vech-i teşbīh vāḥid yā mürekkeb yā müteʿaddid olmaḳ cāʾiz olur. Ve nefs-i etżāddan vech-i teşbīh intizāʿ olınup temlīḥ tehekküm vāsıṭāsıyla tenāsüb maḥallinde tenzīl olunmaḳ cāʾiz olur. Edāt-ı teşbīhden murād kāf ve kāne ve miṣl daḫi miṣlüñ maʿnāsına olan şeyʾdür. Teşbīhden ġaraż ġālib müşebbehe ʿāʾidden beyān-ı imkān beyān-ı ḥāl beyān-ı miḳdār-ı ḥāl beyān-ı taḳrīr-i ḥāl tezyīn teşvīhistiṭrāf gibi. Ve gāh ġaraż müşebbehun bihiye ʿāʾid olur müşebbehden müşebbehun bih etemm olduġını īhām yā müşebbehun bihiye ihtimām olduġını beyān gibi. Müşebbeh müşebbehun bih müfredeyn ve mürekkebeyn ve muḫtelefeyn ve müteʿaddideyn ve muḫtelifeyn olmaḳ cāʾiz olur. Lākin müteʿaddid olduġı taḳdīrce eger evvel mertebede müşebbeh müteʿaddid ẕikr olınup şoñra müşebbehun bih müteʿaddid ẕikr olınursa teşbīh-i melfūf tesmiye olınur ve eger evvel mertebede müşebbeh ve müşebbehun bih ẕikr olınup şoñra müşebbeh ve müşebbehun bih āḫerler ẕikr olınursa teşbīh-i mefrūḳ tesmiye olınur. Ve eger ancaḳ müşebbeh müteʿaddid olursa teşbīh-i tesviye tesmiye olınur. Ve eger ancaḳ müşebbehun bih müteʿaddid olursa teşbīh-i cemʿ tesmiye olınur. teşbīh-i temṯīl oldur ki vech-i teşbīh müteʿaddidden intizāʿ olına. Sekkākī ḳatında temṯīlde vaṣf-ı ġāyr-i ḥaḳīḳī olmaḳ şarṭdur. Teşbīh-i ġayr-i temṯīl oldur ki vech-i teşbīh umūr-ı müteʿaddidden intizāʿ olınmaya. Teşbīh-i mücmel oldur ki vech-i teşbīh meẕkūr olmaya. Teşbīh-i mufaṣṣal oldur ki vech-i teşbīh meẕkūr ola. Mübteẕel oldur ki müşebbehden müşebbehun bihiye intiḳāl eylemek diḳḳat-i naẓara iḫtiyāc olunmaya. Teşbīh-i ġārīb oldur ki müşebbehden müşebbehun bihiye intiḳāl eylemege diḳḳat-i naẓara iḫtiyāc olına. Ve teşbīh-i ḳarīb mübteẕelde bir şeyʾ aḫẕ olunmaḳ cāʾizdür ki anuñ sebebiyle ġārīb ola. Buña teşbīh-i meşrūṭ tesmiye olınur. teşbīh-i müʾekked oldur ki anda edāt-ı teşbīh ḥaẕf olına ve müʾekked ḳābīlindendür edāt-ı teşbīh ḥaẕf olınup müşebbehun bih müşebbehe mużāf olduġı māddeler. Teşbīh-i mürsel oldur ki edāt-ı teşbīh ḥāẕf olına. Teşbīh-i maḳbūl oldur ki ġaraża vāfī ola. Teşbīh-i merdūd oldur ki ġaraża vāfī olmaya. Ḥaḳīḳat ıṣṭılāḥda teḫāṭub olınan ıṣṭılāḥa nisbetle mā vużiʿa lehu müstaʿmel

olan kelimedür. Mecāz teḫāṭub olınan ıṣṭılāḥā nisbetle mā vużiʿa lehusunuň ġāyrisinde müstaʿmel olan kelimedür. maʿnā-i mevżūʿla murād olunmasına māniʿ ḳārīne naṣb itmekle ḥāḳīḳat ile mecāz lüġāt ve şerʿ ve ʿörf-i ḫāṣ ve ʿörf-i ʿām ḥāsebiyle müteḥāḳḳıḳ olur. Mecāz iki ḳısmdur. Mecāz-ı mürseldür istiʿāredür. Mecāz-ı mürsel oldur ki ʿalāḳa müşābehete muġāyir ola. İstiʿāre oldur ki ʿalāḳa müşābehetüň ʿaynı ola. Ve ism-i müşebbehun bih müşebbehde istiʿmāl olunmaġa daḫi istiʿāre ıṭlāk olınur. müşebbehun bihiye müsteʿārun minh müşebbehe müsteʿārun leh lafẓa müsteʿār tesmiye olınur. ve istiʿāre-i taḥḳīḳiyye oldur ki müsteʿārun leh içün ḥis yā ʿaḳl ḥasebiyle taḥāḳḳūḳı ola. istiʿāre cumhūr ḳātında mecāz-ı lüġavīdür. Ve baʿżı ʿulemā ḳātında mecāz-ı ʿaḳlīdür. ʿilmde istiʿāre müteḥaḳḳıḳ olmaz. Meger nevʿ-i vaṣfa mutażammın ola. Ḳarīne-i istiʿāre vāḥid ve müteʿaddid ve mürekkeb olmaḳ cāʾizdür. İstiʿāre-i vifāḳiyye oldur ki bir şeyde müsteʿār ve müsteʿārun minh cemʿ olmaḳ mümkin ola. İstiʿāre-i ʿinādiyye anuň ḫilāfıdur ve İstiʿāre-i ʿinādiyyeden maʿdūḍdur istiʿāre-i tehekkümiyye vü temlīḥiyye. İstiʿāre-i ʿāmiyye oldur ki cāmiʿ ẓāhir oldıġı eclden mübteẕele ola. İstiʿāre-i ḫāṣiyye anuň ḫilāfıdur. müsteʿārun minh ve müsteʿārun leh ve cāmiʿ ḥissī yā ʿaḳlī yā muḫtelif olmaḳ cāʾizdür. İstiʿāre-i aṣliyye oldur ki lafẓ-ı müsteʿār ism-i cins yā ism-i cins ile müʾevvel olan şeyʾ olan istiʿāre-i tebeʿiyyenüň ḫilāfıdur. İstiʿāre-i muṭlaḳa oldur ki müsteʿārun lehuya ve müsteʿārun minhuya mülāyim kelāma bir ṣıfat ve tefrīʿ muḳārin olmaya. Ve İstiʿāre-i mücerrede oldur ki müsteʿārun lehuya mülāyim bir şeyʾ ẕikr olına. İstiʿāre-i şeyḥiyye oldur ki müsteʿārun minhuya mülāyim bir şeyʾ ẕikr olına. Mecāz-ı mürekkeb şol lafẓa dinilür ki ol lafẓ delālet-i muṭābaḳā ile delālet itdügi maʿnāya teşbīh-i temṯīl ile müşābih olan maʿnāda istiʿmā olunmış ola. Mecāz-ı mürekkebe temṯīl ʿalā sebīli'l-istiʿāre tesmiye olınur ve gāh mücerred temṯīl tesmiye olınur. ve mecāz-ı mürekkebüň ʿalā sebīli'l-istiʿāre istiʿmāl olunması meşhūr olduḳda meṯel tesmiye olınur. İstiʿāre-i bi'l-kinâye ve İstiʿāre-i meknī ʿanhā nefsde ıżmār olınan teşbīhdür ki erkān-ı teşbīhden birisi ṣarīḥ ẕikr olınmaya müşebbehden ġayri. İstiʿāre-i taḫyīliyye nefsde mużmer olan teşbīh üzerine delālet içün müşebbehun bihiye maḫṣūṣ olan emri müşebbeh iṯbāta ıṭlāḳ olınur. İstiʿāre-i taḫyīliyye istiʿāre-i bi'l-kinâye ve istiʿāre-i meknī ʿanhānuň ḳārīnesidür. Ve Sekkākī ḳātında ḥaḳīḳat-i lüġāviyye vażʿ-ı taḥḳīḳ ile mevżūʿun leh olan maʿnāda istiʿmāl olınan kelimedür. Mecāz-ı lüġāvī teḫāṭub olınan ıṣṭılāḥda vażʿ-ı taḥḳīḳ ile mevżūʿun leh olmayan maʿnāda istiʿmāl olınan kelimedür mevżūʿun leh murād olunmasına māniʿ ḳārīne naṣb olnmaḳ şarṭıyla. Mecāz-ı lüġāvī iki ḳısmdur. Eger teşbīhde mübālaġaya mutażammın olursa istiʿāredür ve illā ġayr-i istiʿāredür. istiʿāre oldur ki teşbīhüň eḫād-i ṭarafeyn ẕikr olınup āḫer ṭaraf murād ola. Ol şarṭ ile ki müşebbeh müşebbehun bih olan şeyʾüň cinsinde dāḫil olunması daʿvā olınup ol daʿvā üzerine müşebbehun bihiye maḫṣūṣ olan emr müşebbehe iṯbāt olına. İstiʿāre iki ḳısmdur. İstiʿāre-i muṣarraḥun bihādur istiʿāre-i meknī ʿanhā ve bi'l-kināyedür. İstiʿāre-i muṣarraḥun bihā oldur ki müşebbehun bih meẕkūr ola. İstiʿāre-i meknī ʿanhā ve bi'l-kināye oldur ki müşebbeh meẕkūr ola. İstiʿāre-i muṣarraḥ-ı taḥḳīḳiyye oldur ki metrūk olan müşebbeh ḥiss yā ʿaḳl ḫāsebiyle ṭaḥaḳḳūḳı ola. İstiʿāre-i muṣārraḥun bihā taḫyīliyye oldur ki metrūk olan müşebbeh ancaḳ vehm ḥasebiyle taḥaḳḳūḳı ola. Cihāt-ı ḥüsn-i istiʿāre-i taḥḳīḳiyye vü temṯīl ʿalā sebīli'l-istiʿāre oldur ki cihāt-ı ḥüsn-i teşbīh riʿāyet olınup lafẓda rāyiḥa-i teşbīh bulunmaya. Cihāt-ı ḥüsn-i istiʿāre-i taḫyīliyye cihāt-ı ḥüsn-i istiʿāre-i taḥḳīḳiyye gibidür. Ve cihāt-ı ḥüsn-i istiʿāre-i taḫyīliyye cihāt-ı ḥüsn-i istiʿāre-i meknī ʿanhā gibidür. Ḥaẕf-i lafẓ yā ziyāde-i lafẓ sebebiyle aʿrābuň ḥükmi müteġāyyir olan kelime üzerine mecāz ıṭlāḳ olınur. Kināyet lāzım-ı mā vużiʿa lehu murād olınan lafẓdur ki anuň ile mā vużiʿa lehu murād olınmaḳ cāʾiz ola. Kināye Sekkākī ḳatında taʿrīże telvīḥe remze īmāʿa işārete mütefāvit olur. ʿarażiyyeye münāsib taʿrīżdür. Ġayr-i ʿarażiyyeye münāsib eger lafẓ-ı lāzım ile melzūm beyninde vesāyiṭ-i keṯīre olursa telvīḥdür ve vesāʾiṭ-i ḳalīle olup lüzūm ḫāfī olursa

remzdür ve vesāʾiṭ ḳalīle olup lüzūm ẕāhir olursa īmā vü işāretdür. Ve Sekkākī ḳātında taʿrīż mecāz olmaḳ cāʾizdür. Büleġā ḳātında mecāz ḥaḳīḳatden kināye ṣarīḥden istiʿāre teşbīhden eblaġdur.

ʿİlm-i Bedīʿ

Şol ḳāʾidelere dinilür ki anuñ sebebiyle kelāmuñ muḥāssināt-ı ʿarażiyyesi maʿlūm ola. Muḥāsssinā-tı ʿarażiyye iki ḳısmdur lafẓiyyedür maʿneviyyedür. Muḥāssināt-ı maʿneviyyeden muṭābaḳāt tekābül fi'l-cümle ile muḳābil olan iki maʿnāyı cemʿ eylemekdür. mürāʿat-i naẓīr mābeynlerinde tenāsüb vāḳiʿ olan iki emri yā umūrı cemʿ eylemekdür ol şarṭile ki meẕkūr tenāsüb tenāsüb-i teżād olmaya. Teşābüh-i aṭrāf mürāʿat-i naẓīrden ʿaddolınur. Teşābühü'l-aṭrāf oldur ki maʿnāya göre kelāmuñ āḫeri evveline münāsib ola. İrṣād fıḳranuñ yā beytüñ āḫirinde vāki olan kelimenüñ muḳābilinde ḥārf-i revī maʿlūm olduġı taḳdīrce āḫirinde vāḳiʿ olan kelime üzerine delālet iden şeyʾ ẕikr olunmaḳdur. Fıḳra neṣrde beyt şiʿrde müstaʿmeldür. Müşākele bir şeyʾ taḥḳīḳ yā taḳdīr ḥāsebiyle āḫer şeyʾüñ şoḥbetünde olduġı eclden ol şeyʾ āḫerüñ lafẓı ile ẕikr olunmaḳdur. Müzāvece şarṭ ve cezā olan maʿnāları müzdeviceyn ḳılmaḳdur. Şarṭ ile cezādan birisinüñ üzerine müretteb olan şeyʾ āḫerki şeyʾüñ üzerine müretteb ḳılmaḳ ṭarīḳiyle. ʿakis kelāmda muḳāddem olan cüzʾi muʾaḫḫar muʾaḫḫar olan cüzʾi muḳāddem ḳılmaḳdur. Rücūʿ bir nükte sebebinden sābıḳ olan kelāma ibṭāl ḥāsebiyle ʿavdet itmekdür. Tevriyet maʿnā-yı ḳarībi ve maʿnā-yı baʿīdi olan lafẓ ıṭlāḳ olınup maʿnā-yı baʿīdi murād olmaḳdur. İstiḫdām bir lafẓ içün iki maʿnā olup daḫi ol lafẓı ẕikr itmeye bir maʿnā ve lafẓa żamīr ircāʿ ile āḫer maʿnā murād olunmaḳdur. Yā lafẓa rāciʿ olan iki żamīrüñ bir ism ile bir maʿnā ve āḫer żamīr ile āḫer maʿnā ḳaṣd olunmaḳdur. Leff ü neşr evvel mertebede tafṣīl yā icmāl ṭarīḳi üzerine umūr-ı müteʿaddide ẕikr idüp ṣoñra taʿyīnsiz anlara münāsib umūr ẕikr olunmaḳdur. lākin tafṣīl üzere olduḳda neşr yā tertīb-i leff üzerine olur yā ġayr-i tertīb-i leff üzerine olur gerekse ġayr-i tertīb-i leff üzerine olan neşr maʿkūsetü't-tertīb olsun yā muḫtelitetü't-tertīb olsun. Ve icmālde tertīb ve ʿadem-i tertīb mutaṣavver degildür. Ve leff-i tafṣīk ile leff-i icmāl beyninde neşr vāḳiʿ olmaḳ cāʾizdür. Tecrīd mevṣūfdan bir āḫer emr intizāʿ olunmaḳdur ki ṣıfatda anuñ miṣli ola. Tevcīh iki vech üzerine ḥaml olunması muḫtemel olan kelāmı ẕikr eylemekdür. Hezl laṭīfedür ki anuñ ile cidd murād ola. Tecāhül-i ʿārif oldur ki bir nükte içün maʿlūm mechūl maḳāmına sevḳ olına. Muḥāssināt-ı lafẓiyye iki lafẓ beyninde cināṣ oldur ki iki lafẓ müteşābih ola gerekse mecmūʿ-ı nevʿ-i ḥurūfda ʿaded-i ḥurūfda heyʾet-i ḥurūfda tertīb-i ḥurūfda olsun. Yā ẕikr olınan umūruñ baʿżısında olsun. Secīʿ neṣrde iki fāṣıla bir ḥarf üzerine muvāfıḳ olmaḳdur. Ve Ḳurʾān'da fāṣıla müstaʿmeldür seciʿ ıṭlāḳ olınmaz. Müvāzene oldur ki vezinde iki fāṣıla mütesāvī ola. Ḳalb kelāmuñ olmasıdur. Bir ḥāyṣiyyet ile ki āḫerki kelimenüñ āḫirki ḥarfinden ibtidā olınsa evvelki kelimenüñ evvelki ḥarfine müntehī olunca bi-ʿaynihi evvelki kelām ḥāṣıl ola. Teşrīʿ ü terşīḥ ve ẕülḳafiyeteyn bir beyti iki ḳāfiye üzerine binā itmekdür ki eger ḳāfiyeteynüñ birisi üzerine vaḳf olınsa maʿnā ṣaḥīḥ ola. Lüzūm-ı mā-lā-yelzem ve iltizām ve tażmīn ve teşdīd ve iʿnāt oldur ki ḥārf-i revīden yā fāṣılada ḥārf-i revīnüñ maʿnāsında olan ḥarfden evvel bir şeyʾ ẕikr olunmaḳdur ki seciʿe lāzım olmaya.

Ḫātime

Seriḳāt-i şiʿriyye daḫi seriḳat-i şiʿriyyeye muttaṣıl olan daḫi bunlardan ġayri nice emrüñ beyānındadur. Meṣelā iki ḳāʾilüñ beyninde eger ʿumūm üzerine olan ʿarżda tevāfuḳ olursa sirḳat ʿaddolunmaz ve eger tevāfuḳ ġaraż üzerine delālet eylemesinüñ ṭarīḳinde olursa. Pes eger ṭarīḳi bilmekde nās müşterek ise gene sirḳat ʿaddolunmaz. Ve eger ṭarīḳi bilmekde nās müşterek olmazsa iki ḳāʾilden birisi āḫer üzerine tefāżul ile ḥükm olınmaḳ cāʾiz

olur. Sirḳat ü aḫẕ iki nevʿdür. Ẓāhirdür ġayr-i ẓāhirdür. Ẓāhir oldur ki cemīʿ meʿānī aḫẕ olına. Ve ġayr-i ẓāhirüñ envāʿından baʿżısı iki maʿnā biribirine müşābih olmaḳdur. Yā āḫer maḥalle bir maʿnāyı naḳl eylemekdür. Yā ikinci evvelkiden eşmel olmaḳdur. Yā ḳalbdür yā baʿżı maʿnāyı aḫẕ idüp ol baʿżı maʿnāya muḥāssin olan şeyʾ mużāf olmaḳdur. Ḳalb oldur ki ikinci maʿnā evvelki maʿnānuñ naḳīżī ola ve ḥüsn-i taṣarruf ile ittibāʿ ḳabīlinden iḫtirāʿ ḥayyizine tenzil olınan nevʿ envāʿ-ı ġayr-i ẓāhirden ʿaddolınur ve ekṣer envāʿ-ı ġāyr-i ẓāhir maḳbūldür. Ve serikāt-ı şiʿriyye muttaṣıl olur iḳtibās ve tażmīn ve ʿaḳd ü ḥall ve telmīḥ. İḳtibās oldur ki kelām mutażammın ola Ḳurʾān-ı Kerīmden yā ḥadīṣ-i şerifden bir şeyʾe ol şarṭla ki mutażammın olduġına bir şeyle işʿār olunmaya. İḳtibās iki ḳısmdur. Birisi oldur ki muḳtebes maʿnā mevżūʿun lehden naḳl olınmaya. Ve birisi oldur ki maʿnā-yı mevżūʿun lehden naḳl olına. Ve vezn içün ve ġayr-i vezn içün lafẓ-ı muḳtebesde taġyīr fi'l-cümle cāʾizdür. Tażmīn oldur ki bir şiʿre āḫer kimesnenüñ şiʿrinden bir şey tażmīn olına ol şarṭla ki ol mutażammen olan şeyʾ āḫerüñ şiʿrinden olduġı büleġā ḳātında eger meşhūr olmazsa ol āḫerüñ şiʿrinden olduġı üzerine tenbīh olına. Ve tażmīnde taġyīr fi'l-cümle cāʾizdür. ʿaḳd oldur ki neṣr manẓūm ola bir ṭarīḳle ki iḳtibās ṭarīḳi üzerine olmaya. Gerekse neṣr Ḳurʾān-ı Kerīm olsun yā ḥādīṣ-i şerīf yā meṣel yā bunlaruñ ġayrisi olsun. Ḥall oldur ki naẓm neṣr olına. Telmīḥ oldur ki feḥvāʾ-i kelāmda bilā-ẕikr ḳażıyyeye yā şiʿre yā meṣel-i sāʾire işāret olına. Aḥsen-i ibtidāʾ-i kelām oldur ki maḳṣūda münāsib ola. Bu maḳūleye berāʿatü'l-istihlāl tesmiye olınur. aḥsen-i intihāʾ-i kelām oldur ki intihāʾ-i kelāma müşʿir ola. Ve müftetaḫun bih ile maḳṣūd beyninde mülāyemet riʿāyetiyle müftetaḫūn bihden maḳṣūda ḫurūc itmege taḫalluṣ dinilür. ve müftetaḫūn bih ile maḳṣūd beyninde mülāyemet riʿāyet olunmazsa iḳtibās tesmiye olınur ve taḫalluṣa ḳarīb olan iḳtiḍābdan ʿaddolınur. İbtidāʾ-i kütübde vāḳiʿ olan emmā baʿd ḳavli gibi. Ve ʿulemāʾ-i beyān emmā baʿd lafẓı faṣl-ı ḫiṭāb olduġına ẕāhib olmışlar.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Arap dilcileri tarafından belâgat alanında yazılan temel eserler, Osmanlı'da genelde yine Arapça olarak şerh edilmiş, bazıları da yine Arapça olarak notlandırılmışlardır. Bu yüzden belâgat hakkında Türkçe yazılmış eser sayısı oldukça azdır. Çalışmamızda metnini sunduğumuz Mefhûm-i Telhîs, Türkçe yazılmış belagat eserleri literatürüne ve Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı üzerine çalışacaklara katkı sağlaması bakımından önemlidir. Ayrıca bu metin, üçüncü bölümünü oluşturduğu esere de dikkatleri çekmesi bakımından değerlidir. Zira bu metnin alındığı eserde Arapça kitaplardan Türkçeye tercüme edilmiş sarf, nahiv, mantık ve âdâb konuları da yer almaktadır. Böylece bu çalışmayla, sarf, nahiv, mantık ve âdâb konuları üzerinde çalışan araştırmacıların da bu esere dikkati çekilmiş olacaktır.

Yazarın, eserdeki konular için şiir örnekleri vermemesi yayınladığımız metnin en büyük eksikliğidir. Metinde yer alan belâgat konularının Türkçe şiir örnekleriyle desteklenmesi bu metne tam bir belâgat eseri hüviyeti kazandırabilirdi.

Eserin yazarı ve yazılış tarihi konusunda, yazarın konuyla ilgili hiçbir şey söylememiş olması sebebiyle, metnin nüshalarından birisinde bulunan H. Ramazan 1189/M. Ekim/Kasım 1775 tarihinde yazılmış olduğu kaydından hareketle 1775'ten önceki bir tarihte kaleme alınmış olduğu hükmü dışında bir şey diyemiyoruz.

Mefhûm-i Telhîs'in, Türkçe kaleme alınmış bir belâgat metni ve bir Telhîsü'l-Miftâh özeti olarak belâgat çalışmaları literatürüne katkı sağladığı şüphesizdir.

Kaynakça

Akdağ, Ahmet. (2015). *Abdülganî Gürânî ve "Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh" Adlı Eseri*. Samsun: Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. (15/1), s. 321-342.

Aytekin, Murat. (2006). *Vak'anüvîs Halîl Nûrî'nin "Matla'u'n-Nûr" Adlı Telhîs Tercümesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benli, A. Sami. (1991). *Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belagata Dair Eser Veren Osmanlı Âlimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiftçi, Ömer. (Erişim Tarihi: 23.01.2015). *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0 .

Dinçkol, Mehmed Fahreddin. (1990). *Telhis (Meani-Beyan-Bedi) Kur'an Edebiyatı.* İstanbul: Ebrar Yayınları.

Durmuş, İsmail. (2002). "Kazvînî, Hatîb", *TDV İslâm Ansiklopedisi.* (25), s. 156-157.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. (1975). *Osmanlı Müellifleri*. haz.: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, (1).

Ermiş, Hamza. (2011). *Mehmed Zihni Efendi Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*. İstanbul: İSAM Yayınları.

H.Yanık, Nevzat; Kılıçlı, Mustafa; Çögenli, M. Sadi. (2006). *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*. İstanbul: Huzur Yayınları.

İshakoğlu, Ömer. (2004). *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkılar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, Atabey. (2007). *Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu.* Turkish Studies. (2/3), 332-339.

Müderrisoğlu, Ahmed. (2006). *Telhîs Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat*. haz.: Şükrü Özger, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Saraç, M. A. Yekta. (2004). *Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları.* Journal of Turkish Studies Günay Kut Armağanı. (3), s. 311-344.

Summak, Abdülkadir. (1999). *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha -Transkripsiyonlu Metin-*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Süreyya, Mehmed. (1996). *Sicill-i Osmanî*. haz.: Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (4), s. 1236.

Şaban, İbrahim. (2008). *19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Belagata Dair Eserleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası. (13) , 119-134.

Şaban, İbrahim. (2011). *Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası, (17), 108-132.

Şanlı, İsmet. (2010). *Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi [Tenkitli Metin]*. Ankara: Ürün Yayınları.

Ustaosmanoğlu, Mahmut; Şahin, Şevket Halil İbrahim. (2012). *Telhis Tercümesi (Kur'an'daki Edebiyat)*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi.

Yalar, Mehmet. (1997). *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.